

ŞERİFE AKPINAR**

Minyatürlerle Süslenmiş Manzum Bir Tarih: Şeh-nâme-i Nâdirî

A Poetic History Adorned With Miniatures:
Şeh-name-i Nadiri

Ö Z E T

Manzum tarihler, tarihî bilgi veren edebî eserlerdir. Muhtevalarına göre fetih-nâme, zafer-nâme, gazâ-nâme, gazavât-nâme gibi isimler almalarına rağmen çoğu kez bu adlar birbirinin yerine kullanılmıştır. Eserlerin asıl amacı genellikle tarih yazıcılığı iken pek azında da edebî bir metin ortaya koyma çabası görülür.

Şeh-nâme, tarihî olayları anlatmak için kaleme alınan manzum eserlerdendir. Şeh-nâmecî ise Osmanlı Devleti'ndeki saray tarihçilerine verilen isimdir.

Çoğunlukla manzum olan ve minyatürlerle süslenen şeh-nâmeler, genel Osmanlı edebî tarihini konu edinirler. Ancak kimi zaman da belirli bir padişahın savaşlarını dile getirdikleri görülür. XVII. yüzyılda yaşamış Ganî-zâde Nâdirî'nin Şeh-nâme'si de böyle bir manzum tarihtir. Yaklaşık 2000 beyitten oluşan eser, Şeh-nâme vezniyle kaleme alınmış bir mesnevidir. Konu, II. Osman zamanındaki İran savaşları ve özellikle padişahın Lehistan seferi etrafında şekillenmektedir. Eser, muhtevası ile bir gazavât-nâme olarak da adlandırılabilir. Ganî-zâde Nâdirî, Şeh-nâme'yi tarihî bir eser meydana getirmek için değil bir mesnevi yazmak için kaleme aldığını belirtir. Ancak eser, mübalağalı ve taraflı üslûbuna rağmen dönemi tasvir eden

A B S T R A C T

Poetic histories are literary works giving information about history. Even though according to their contents they were named differently such as fetih-nâme, zafer-nâme, gazâ-nâme, gazavât-nâme, those names were mostly used interchangeably. The main purpose in most of these works is to do historiography; however, the attempts to present a literary work can also be seen in few of them.

Şeh-nâmes are one of the poetic works which are written to state the historical events. Şeh-nâmecî is the name given to the historians of the palace in the Ottoman Empire.

Mostly in verse format and adorned with miniatures, şeh-nâmes mention the Ottoman literature history. However, sometimes it is seen that they put the wars of a specific sultan into words. The Şeh-nâme of Ganî-zâde Nâdirî living in the seventeenth century is such a poetic history. Consisted of approximately 2000 verses, the work is a masnavi written in the Şeh-nâme prosody. The topic formed around the Iran wars during the period of Sultan Osman II and in particular his campaigns to Poland. This work can be named as gazavât-nâme due to its content. Ganî-zâde Nâdirî remarked that he wrote Şeh-nâme not to originate a historical work, but to write a masnavi.

* Makalenin Geliş Tarihi: 14.11.2019 / Kabul Tarihi: 21.11.2019.

Bu makale, 11-12 Aralık 2014 tarihinde Ankara'da isme çağrılı olarak düzenlenen "Uluslararası Türk Edebiyatında Manzum Tarihler Sempozyumu"nda sözlü sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, (sakpinar07@gmail.com), Orcid Id: 0000-0003-2821-517X.

mühim bir vesikadır ve Osmanlı'nın resimli manzum hanedan tarihlerinin son örneği olması bakımından da önemlidir.

Şeh-nâme-i Nâdirî'nin minyatürlü nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. Mesnevide anlatılan olayların bir kısmı resmedilmiş; böylece tarih, iki önemli sanatın -şiir ve resim- oluşturduğu ahenkle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Şeh-nâme'nin diğer tarihî kaynaklardan farkı ortaya konulurken II. Osman dönemi tarihî de Ganî-zâde Nâdirî'nin şiirinin vezninde duyulmaya, minyatürlerin renginde tahayyül edilmeye çalışılmıştır.

However, in spite of its exaggerated and partial style, this work is a significant picture which depicts that period and it is also important in that it is the last example of the pictorial poetic histories of Ottoman dynasty.

The copy of The Şeh-nâme of Ganîzâde Nâdirî with miniatures is in Topkapı Palace Library. Some of the events told in masnavi were portrayed; in this way, it was attempted to reveal the history in a harmony formed by the two important art: poetry and painting.

In this paper, while the difference of Şeh-nâme from the other historical sources was presented, the period of Sultan Osman II was tried to be heard in the prosody of Ganîzâde Nâdirî's poem, and to be imagined in the colour of miniatures.

ANAHTAR KELİMELER

Manzum Tarih, Şeh-nâme, Ganî-zâde Nâdirî, Minyatür.

KEYWORDS

Poetic History, Şeh-nâme, Ganî-zâde Nâdirî, Miniatures.

Giriş

Tarih ve edebiyat birbirine kaynaklık etmiş iki bilim dalıdır. Özellikle tarih yazıcılığında edebî metinlerin önemi büyüktür. Konularını tarihten alan edebî eserler, hem edebiyat tarihi niteliği taşırlar hem de edebiyat ve tarih araştırmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yer alırlar (Bilkan 2004).

Tarih yazıcılığına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ancak bir asır sonra tarihini yazmaya başladığı görülmektedir. Yahşi Fakih'in *Menâkıb-ı Âl-i Osman* adlı eseri ilk Osmanlı tarihi sayılmaktadır. XV. yüzyılda Ahmedî'nin, *İskender-nâme*'sinin ardına eklediği *Dâsitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman* günümüze ulaşan ilk yazılı kaynaktır. Yine aynı yüzyılda Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı yazarı belli, Türkçe ilk standart mensur Osmanlı tarihi olarak kabul edilmektedir (Özkan, ekitap.kulturturizm.gov.tr / 10722: 2).

Tarihî bilgi veren edebî metinler olarak tanımlanabilen manzum tarihler, muhtevalarına göre fetih-nâme, zafer-nâme, gazâ-nâme, gazavât-nâme gibi isimler alırlar. Ancak bu adların birbirinin yerine kullanıldığı da olur.

Tarihî olayları anlatmak için kaleme alınan manzum eserlerden biri de şeh-nâmelerdir. Edebiyatta, Firdevsî'nin eski İran tarihi ve efsaneleri üzerine kurulu olan 60.000 beyitlik büyük destanı *Şeh-nâme*'nin etkisiyle

zaman içinde “Şeh-nâmecilik” adında bir tür ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında XV. yüzyıldan itibaren de bu türde eserler verilmeye başlanır. Ancak ilk örneğin Dehhânî’nin Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubad adına Farsça kaleme aldığı bilinen ancak bugün elde olmayan *Selçuklu Şeh-nâmesi* (Şentürk 2004: 97) olduğu söylenebilir. Osmanlı devrinde bilinen ilk şeh-nâme ise Şehdî tarafından Fatih’in emriyle yazılmıştır.

Şeh-nâmeler, Osmanlı dönemindeki tarihî olayları, savaşları anlatan manzum edebî metinlerdir. Bu eserleri yazmakla görevlendirilenlere “Şeh-nâme-h’ân” (Pakalın 1993: 318), bu kişilerin tayin edildiği resmî devlet makamına da “Şeh-nâmecilik” denilmiştir. Yarı resmî tarihçilik (Kütükoğlu 2012: 457) olarak nitelendirilebilecek olan şeh-nâmecilik, Kanunî döneminde dâimî ve maaşlı bir memurluk olarak kurulur ve resmîyet kazanır (Woodhead 2010: 456). Padişah, dâimî şeh-nâmeçi makamını ilk olarak şair Arifî Fethullah’a verir. XVII. yüzyıla gelindiğinde bu görev resmîyetten çıkarılır ve şeh-nâmecilerin yerini “vak’a-nüvis”ler alır (Levend 1988: 117).

Çoğu defa manzum olan ve minyatürlerle süslenen şeh-nâmeler, genel Osmanlı edebî tarihini konu edinirler. Ancak kimi zaman da belirli bir padişahın savaşlarını dile getirdikleri görülür. Eserlerde padişahın ve hanedanının hayatlarından, sefer ve savaşlarından, kahramanlıklarından bahsedilir. Edebî bir metin çerçevesinde söz konusu edilen şahıslar mübalağalı bir üslupla övülür, yenilmez bir komutan olarak tasvir edilir; hatta bir evliya gibi (Aça vd. 2009: 298) gösterilirler. Öyle ki zaferle sonuçlanmayan seferlerin bile büyük bir coşkuyla kaleme alındığı görülür. Agâh Sırrı bu konuda; “Şeh-nâmecinin, efendisine yaranmak için eserini onun isteğine göre kaleme alması çok doğaldır. Hazırlanan eser ünlü hattatlara yazdırılır, tezhipler ve minyatürlerle süslenir, üstün bir sanatla ciltlendikten sonra hükümdara sunulur”(1988: 117) demektedir. Tarihî gerçekleri olduğu gibi kaydetmeseler bile bu manzum eserler, tarihe kaynak olabilecek belgelerdir. Zira bu eserleri kaleme alan şairler, tarihe tanıklık eden kişilerdir ve söz konusu bilgiler de onların şahitlik edeceği gerçeklerdir.

Şeh-nâme-i Nâdirî

XVII. yüzyıldaki manzum tarih örneklerinden biri de şair Ganî-zâde Nâdirî (Mehmed b. Abdülgani b. Emirşâh)'nin *Şeh-nâme*'sidir. H.948/M.1541 İstanbul doğumlu olan şair, Rumeli kazaskeridir ve H.1036/M.1626'da vefat etmiştir (Kurnaz ve Tatçı 2001: 1009, madde 4151). Ganî-zâde Nâdirî'nin Türk edebiyatındaki yerini *Mirâciyye*'si ve *Şehnâme*'si oluşturur (Banarlı 1987: 675). Şeh-nâme'si genel Osmanlı tarihini değil, kısa bir dönemi söz konusu etmektedir. *Osmanlı Müellifleri*'nde Şeh-nâme'nin III. Mehmed zamanını tasvir ettiğinden (Bursalı Mehmed Tahir 1972: 133) bahsedilse de eser I. Ahmed döneminin sonu ve II. Osman'ın saltanat yıllarını ihtiva etmektedir.

Ganî-zâde Nâdirî'nin *Şeh-nâme*'sinin söz konusu edildiği biri tarih diğeri edebiyat sahasında olmak üzere iki tez bulunmaktadır.¹Tarih tezinde eserin Avusturya Milli Ktp., 77.0.74 numarada kayıtlı nüshası üzerinde çalışılmıştır. Edebiyat tezinde ise Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 2703 ve Köprülü Ktp., Hafız Paşa 280 numaralı nüshalar karşılaştırılmıştır. Ancak araştırmalar sonucu eserin farklı kütüphanelerde birçok nüshasına daha rastlanıldı. Bunlar; İstanbul Üni. Ktp., TY. 3635; Erzurum İl Halk Ktp., 25 Hk 24014; Milli Ktp., 06 Mil. Yz. B. 898; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk. 2173/1; Fransa Milli Ktp. Jauannin ve makalede özellikle minyatürleri söz konusu edilecek olan ve tezlerde değinilmeyen Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1124 numaralı nüshalardır.

Şeh-nâme-i Nâdirî'nin başlangıç beyti:

Be-nâm-ı Hudâ Hâlık-ı kâinât

Şeh-i pâk-zât u safiyyü's-sıfât

¹ Bakınız: Dündar ALİKILIÇ, Ganî-zâde Mehmed Nâdirî'nin *Şehnâme-i Nâdirî*'si, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993; Numan Külekçi, Ganî-zâde Nâdirî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Divanı ve *Şeh-nâmesi*'nin Tenkidli Metni, Atatürk Üni., Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1985.

iken, şair eserini şu mısralarla bitirir:

Kılup Nâdirî bunda hatm-ı kelâm

O şâha du'a eylesün ve's-selâm²

Nüshalardaki farklılıklara rağmen *Şeh-nâme*'nin 1950 / 1956 beyitten oluşan bir mesnevi olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklar beyit sayısını genellikle yuvarlak olarak 2000 diye belirtmektedir (Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi 1928: 421; Nev'îzâde Atâî 1989: 704; Mehmed Süreyya 1996: 1220). Şiir, Firdevsî'nin eseri olan *Şeh-nâme* vezninde (fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl) yazılmıştır. Tertip bakımından da mesnevinin özelliklerine uymaktadır. Farsça 23 başlıktan oluşan mesnevi, "Tahmîd" bölümü ile başlar. *Şeh-nâme*; "münacaat, na't, mi'râciyye, dört halifenin övgüsü, II. Osman'ın medhi, sebeb-i te'lif, II. Osman'ın cülûsu, Mehmed Giray'ın Yedi Kule'den kaçışı, Halil Paşa'nın Abbas Şah'la savaşı ve Tebriz'in harap edilişi, Karçıgay Han ile yapılan savaş, Abbas Şah'la sulh, Kapudan Ali Paşa'nın deniz seferi, İskender Paşa'nın Lehistan seferi, İskender Paşa'nın Kanslerle savaşı, Kapudan Halil Paşa'nın Polye seferi, Karakaş Mehmed Paşa'nın Vaç Kalesi'ni fethi ve İskender Ağa'nın Habeş'e, Basra'ya yürümesi, II. Osman'ın Leh seferi için devlet erkânına danışması ve Leh kralının elçi göndermesi, II. Osman'ın sefer için hareketi, II. Osman'ın Edirne'den hareketi ve yolculuk sırasında yaşananlar, padişahın Leh kralının oğullarıyla savaşı ve Hotin Kalesi'nin teslimi, II. Osman'ın dönüşü ve Edirne'de oğlunun doğuşu ile yapılan şenlikler" bölümlerinden sonra "hâtime" ile sona ermektedir.

Eser; adıyla, vezniyle, muhtevasında yer alan kahramanlarıyla Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sinden esintiler taşımakla birlikte eksiksiz mesnevi tertibiyle Banarlı'nın söylediği gibi "*destan edebiyatı bakımından değil, mesnevî edebiyatı bakımından tetkike değer*" (Banarlı 1987: 675) bir manzumudur. Manzum tarih yazarların eserlerine *Şeh-nâme* adını vermesi aslında Firdevsî'ye özenildiğinin açık bir ifadesidir. Tanındı da bu durumu açıklarken, Osmanlı Devleti'nin Firdevsî'nin eserine nazire

² Du'â-gûy-i sultân ola ve's-selâm (Esad Efendi 2703, Hafız Paşa 280, Avusturya 77.0.74).

yaparcasına kendi tarihlerini manzum olarak kaleme aldığına ve eserin ismini de *Şeh-nâme-i Âl-i Osmân* koyduğuna (2008: 290) dikkat çeker.

Ganî-zâde Nâdirî de Firdevsî'ye özendiğini ve onun gibi binlerce parlaklık kazanmış beyit yazarak zamanın Firdevsî'si olmaya çalıştığını hâtime bölümünde açıkça dile getirir:

Diyem nice bin beyt-i safvet-şî'âr
Olam ben de Firdevsî-i rûzgâr (1905)³

Ganî-zâde Nâdirî'nin şeh-nâme yazma sebebi, eserin "sebeb-i te'lîf" kısmında verilmiştir. Buna göre şairin maksadı, tarihî bir eser meydana getirmek değil, bir mesnevi yazmaktır. Oysa bazı araştırmacılar genellikle savaş konulu olan manzum tarihlerin asıl amacının tarih yazıcılığı iken pek azında da edebî bir metin ortaya koyma çabası (Aça vd. 2009: 297) olduğunu ileri sürmektedir. Ganî-zâde Nâdirî ise bir mesnevi yazma isteğinde olduğunu açıkça dile getirmiştir. Şair, *Şeh-nâme*'de gazel ve kasidede Türk şiirinin Acem şiirine denk olduğunu söylerken:

Kasîde gazel tarzına Rûmiyân
Virürler 'Acemler kadar gerçi şân (361)

mesnevide Acem'i daha üstün görür:

Kanı Rûmda öyle bir mesnevî
Ki ma'ni vü lafzı ola hep kavî (362)

Anadolu'daki bu boşluğun doldurulması gerekmektedir. Ganî-zâde Nâdirî, kendisinden onları gibi güçlü bir mesnevi yazması istendiğini ve önce gücünün yetmeyeceğini düşünmesine rağmen sonra bunu vazife bildiğini ifade eder (365-369). Başlangıçta İskender-nâme kaleme almayı planladığını belirten şair:

Velî fikr idüp zikr-i İskenderi
İderken o meydanda cevân-geri (372)

daha sonra II. Osman'ın kıssasını anlatmaya karar vermiştir:

Şeh-i 'âlemün kıssasun şerh kıl
Bu vâdide bir bî-bedel tarh kıl (374)

³ Beyit numaraları "Numan Külekçi, Ganî-zâde Nâdirî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-nâmesi'nin Tenkidli Metni, Atatürk Üni., Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Doktora Tezi), Erzurum 1985" adlı çalışmadan alınmıştır.

Anlaşılabacağı gibi Ganî-zâde Nâdirî, *Şeh-nâme*'yi kaleme alırken asıl amacı manzum bir tarih yazmak olmamış, aksine yazmak istediği mesneviye tarih konu olmuştur. Bu düşünceyle kaynaklarda belirtilen Ganî-zâde Nâdirî'nin *Şeh-nâme*'yi II. Osman'ın emriyle yazdığı (Nev'îzâde Atâî 1989: 704; Mehmed Süreyya 1996: 1220; Uzun 1996: 356) fikrinin de gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Zira eserde buna dair bir ifadeye de rastlanılmamıştır.

Şeh-nâme-i Nâdirî, genel Osmanlı tarihini değil, belli bir padişahın savaşlarını anlatan manzum tarih örneği olması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca eser muhteva açısından incelendiğinde birden fazla savaşı söz konusu ettiği için bir Gazavât-nâme; çıkılan seferlerde şehir ve kalelerin alınmasından bahsettiği için de Fetih-nâme olarak da adlandırılabilir.

Şeh-nâme'de geçen tarihî olaylar göz önüne alındığında şairin devrin tarihini iyi bildiği, olayları kronolojik bakımdan sıraladığı görülür. Bu durum aynı zamanda asker olan Ganî-zâde Nâdirî'nin seferlere bizzat katılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Makalede *Şeh-nâme-i Nâdirî*'nin minyatürlü nüshasındaki minyatürleri ve mesnevinin resmedilen bölümlerinde dile getirilen tarihî olayları üzerinde durulacaktır.

Şeh-nâme-i Nâdirî'nin minyatürlü nüshası, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi**'nde yer alır. Eserin kayıt bilgileri şöyledir:

"H. 1124

Şeh-nâme-i Nâdirî

Nâdirî Gânî-zâde Mehmed b. Abd el- Gânî b. Emîrşâh (980-1036/1572-1627)

Ölçü: 410* 270 mm

Sayfa: 77 yaprak 15 satır

Yazı: Nesih

Kağıt: Aharlı ve zerefşan

Bilgi: Başlık sayfası eksik. Cetveller geniş yaldızlı. Şemse ve miklepli nefis kahverengi deri cilt"

Eser, iki sütun olarak kaleme alınırken, bazı sayfalar düz, bazıları ise mail satır düzeninde yazılmıştır. Mail satırlarda koltuk tezhibi yer alır. Tezhipler halkârî tekniğinde yapılmıştır. Minyatürlerin kenarları da aynı teknikle tezhiplenmiştir. Minyatürlü sayfaların bir kısmı yıpranmıştır.

Osmanlı minyatürlerinin en geniş dilimini tarih konulu minyatürlü yazmalar (And 2002: 179) oluşturmuştur. Bu yazmalar arasında sayılan *Şeh-nâme-i Nâdirî*, Osmanlı sarayının minyatürlü ve manzum hanedan tarihlerinin son örneği (Bağcı vd. 2006: 214) olması bakımından önemlidir. Eser aynı zamanda şeh-nâmecî-nakkaş işbirliğinin de güzel bir örneğidir (And 2002: 88). II. Osman dönemi Osmanlı'da saray minyatür okulunun en parlak yılları olarak (Çağman-Tanıncı 1979: 65) görülmektedir.

İncelememiz neticesinde katalogda ve bazı kaynaklarda (And 2002: 88; Bağcı vd. 2006: 215) verilen H. 1124'te kayıtlı nüshada "20 minyatür" olduğu bilgisinin hatalı olduğu görülmüştür. Zira *Şeh-nâme*'de on sekiz minyatür bulunmaktadır.

Nüshadaki minyatürlerin sekizi karşılıklı, ikisi tek sayfada resimlenmiştir. Sayfa boyutlarındaki minyatürler çerçeve içine alınmıştır. Karşılıklı iki sayfaya tasvir edilen "Resim 9" hariç, diğerlerinin üst ya da alt köşelerinde yine çerçeve içine alınmış mısralar bulunmaktadır. Minyatürler manzum tarihte bulundukları bölümü tasvir etmektedir. Bunlardan ikisi dönemin ünlü ressamı Ahmed Nakşî'ye diğerleri ise XVII. yüzyıl Safevî minyatür okulunun nakkaşlarına aittir. (Çağman ve Tanıncı 1979: 69). Minyatürlerden Resim 2'de ise "kemîne-i Aga Rıza" imzası yer almaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde Ganî-zâde Nâdirî'nin manzum tarihi; minyatürlerin bulunduğu bölümlerde aktarılan tarihî olayları ve onları tasvir eden minyatürleri ile eserin söz konusu başlıkları altında incelenecek, özellikle resim-metin ilişkisi ve tarihle uyumu dile getirilmeye çalışılacaktır:

Vezir-i A'zam Halil Paşa'nın Şah Abbas'la Cengi; Tebriz'in Harap Edilmesi:

Şair, mesnevinin 10. bölümünde Vezir-i a'zam Halil Paşa ile Abbas Şâh'ın cengini ve Tebriz'in harap edilmesini anlatır. Ganî-zâde Nâdirî

söze I. Ahmed zamanında Abbas Şah'ın itaatsizlik ettiğinden, bunun üzerine de Padişah'ın öfkelenip cesur veziri Halil Paşa'yı o yolunu şaşırmış şaha gönderip ona dünyayı dar etmesini emrettiğini söylemesiyle başlar:

Feresrân-ı meydân-ı ceng-âveri
Bu yüzden ider 'arz-ı cevân-geri

Ki devründe Hân Ahmed'ün nâgehân
Zuhûr itdi bir fitne-i cân-sitân

Serefrâz-ı Îrân olân kîne-h'âh
Hidiv-i kıvılbâş 'Abbâs Şâh

Îtâ'at-güzârîden itdi hurûc
Der-i deyr-i husrâna kıldı vülûc

Şehinşâh-ı 'âlem olup hışm-nâk
Gazabla ana itdi kasd-ı helâk

Salup bir kulın itdi fermân-ı ceng
Ki dehri ide şâh-ı güm-râha teng (520-525)

Na'îmâ tarihinde Halil Paşa'nın Diyarbakır'da kışladığı anlatılır. Tatar Han'ı Cânibey Giray'ın da "kırk bin mikdarı Tatar-ı âteş-nisâr ile Kefe'den karşıya geçip Peçuyulu kavlince serdâra haber gönderdiği..." (2007: 431) Diyarbakır'da vezir-i a'zamla buluştuğu söz konusu edilir. Mesnevîde şair Tatar Han'ını ve onun cihangirliğini:

Ki me'mûr idi han-ı kişver-güşây
Kırım tahtının hanı Cânbek Giray (530)

beytiyle dile getirir. Bu sırada I. Ahmed ölür. Şeh-nâme'de şair:

Bu esnâda merhûm olup pâdişâh
Cülûs etdi hâkân-ı 'izzet-penâh (539)

mısralarıyla durumu anlatır. Böylece Şeh-nâme'nin I. Ahmed'in son döneminden bahsettiği kısım tamamlanmış olur. Eserin geri kalanı, II. Osman ve dönemindeki olayları anlatmaktadır.

Kış geçip bahar gelince Halil Paşa Tebriz'e gelir. Tatar Han'ı da orduya katılır. Bu sırada Şah Abbas Erdebil'dedir (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: 442). İran ordusunu Karçgay Han yönetmektedir. Tatar Han'ın ganimet elde etme arzusuyla acele ederek Tebriz'e baskına gitmesiyle Halil Paşa da ona katılmak zorunda kalır ve bunu haber alan İran ordusu Tebriz'den geri çekilir ve pusuya yatar. Amaç yorgun askerin üzerine yürümektir. Bu çarpışmada Osmanlı ordusu büyük kayıp verir (Öztuna 1983: 109). Tüm bu tarihî gerçekler mesnevide de aktarılır. Şair Osmanlı ordusunun ihtiyatlı davranmamasına kadar her şeyi tüm gerçekliği ile bir tarih yazıcısı kadar açıkça ifade eder:

Çü Tebrîz'e yaklaştı deryâ-yı Rûm
Ana itdi emvâc-ı kahr-ı hücûm

Hidiv-i 'Acem itdi terk-i diyâr
Gubâr eylemez bâd öninde karâr (562-563)

...

Sürüp şehir-i Tebrîz'in eshâbını
Bırakdı açık cümle ebvâbını (565)

...

Enâniyyet itdi gurûr eyledi
Tedârükde gâyet kusûr eyledi (567)

Şeh-nâme'nin ilk minyatürü bu bölüm için resmedilmiştir. Sağdaki resim Tebriz'e Osmanlı ordusunun girişini anlatmaktadır. At üzerindeki kişinin Halil Paşa olması muhtemeldir. Tepelerin ardındakiler ise pusuya yatmış Safevî ordusudur. Sol taraftaki resim de Tebriz'in yakılıp yıkılışı anlatılmaktadır. Osmanlı askerlerinin ellerinde kazma kürekle ateşin camiye sıçramasını engellemeye çalıştıkları resmedilmiştir. Şair mesnevinin beyitleriyle bu bozgunu ayrıntılarıyla anlatırken minyatürler de şehrin halini gözler önüne serer. Böylece akılda kalıcılık kolaylaşmış; okuyucu da iki sanatı bir arada görme zevkine erişmiş olacaktır.

Resim 1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 13^b-14^a.

*Osmanlı ordusunun Tebriz'e girişi ve İranlıların şehri yakıp yıkması;
Osmanlı askerlerinin de alepleri söndürmeye çalışması.*

Amûd-ı binâ sih-i pür-tef ü tâb
Ana düşmenün murg-ı cânı kebâb

Çü mankal gibi havzı doldurdu nâr
Şerer saçdı fevvâresi katre-vâr

Minyatürlerin üzerine yazılan beyitlerde de Ganî-zâde Nâdirî, yangın yerini tasvir eder. Binanın direği hararetli bir şişe benzetilirken düşmanın can kuşu da kebaptır. Bahçedeki havuz bir mangal gibi ateşle dolmuştur ve fiskiyelerde su gibi kıvılcım saçmaktadır.

Tebriz'in Hâkimi Karçgay Han'la Yapılan Muharebe:

Mesnevinin devamında 11. başlık altında da yine İran seferi anlatılmaya devam edilir. Şair burada 117 beyit boyunca (613-729) Karçgay Han ile yapılan muharebeden bahseder.

Ganî-zâde Nâdirî, savaşı ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. O, Kırım Hanı Canbek Giray Han'dan "server-i Âl-i Cengiz Han" diye söz etmekte ve İran üzerine nasıl hücumla geçtiğini, Osmanlı sadrazamına neler söylediğini dile getirmektedir. Giray Han, " Ben Cengiz Han soyunun başıyım, İranlılar bizim re'ayamız olmuştur; o birkaç hileci İranlıdan ne olur ki Cengiz'in atlılarıyla karşılaşsınlar da görsünler, o şahın tacını baş aşağı ederim" diyerek elde ettikleri ganimeti koruma adına ne kadar kararlı olduğu düşüncesini göstermektedir.

Benem server-i Âl-i Cengîz Hân
Re'âyâmuz olmuştur Îrânîyân

Nedür birkaç Îrânî-i hîle-cû
K'ola hayl-i Cengîz ile rû-be-rû

Alup tâc-ı şâhı idem ser-nigûn
Nişîmen kılâm bâze vakt-ı sükûn (631-633)

Na'îmâ tarihinde de bu durum, Canbek Giray Han'ın ganimet elde etme telaşına düşüp yorgun askeri dinlendirmeden sürdüğünün ve ihtiyarların bu konudaki uyarısına rağmen mağrurluk ettiğinin (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: 443) aktarılmasıyla dile getirilir. Ganî-zâde Nâdirî, bu kararlık karşısında sadrazamın onu takdir ettiğinden bahseder:

Bu ikdâmı gördükte sadr-ı güzîn
Didi ol ser-efrâza sad-âferîn (634)

Ve mesnevide Acem ordusunun mahvolduğundan söz eden şair, elbette ki tarafsız bir tarihçi izleniminden uzaktır. Bir edebiyatçı gözüyle memduhunu övmek için mübalağalı bir üslûp sergilemektedir. Acem şahının durumunu görünce aklının başından gitmesi, şaşkınlıktan perişan olması, elem ateşinin kalbini yaralaması gibi abartılı ifadeler de yine aynı sebeptendir:

Bu hâli 'Acem şâhı itdikde gûş
Seründen girîzân olup gitdi hûş

Tahayyürden oldı perîşân dimâğ
Elem âteşi urdı kalbine dâğ (641-642)

Şair, Karçgay Han'ın Şah'a Tatarla mücadele edebileceğini söyleyerek, askerini toplayıp yol üzerinde pusuya yattığını:

O ser-bâz idüp 'azm-i meydân-ı kîn
Yol üstünde bir yerde itdi kemîn (649)

beytiyle anlatır. Bu olayı Na'imâ "...meğer Karçgay Han mukaddem haber alıp, ekser askerini pusuya koyup ıraktan bir iki alay göstermiş idi....leşker-i Kızılbaş pusudan çıkıp, mesafe-i ba'ideden gelmiş yorgun asker üzerine yürüyüp iki saat kadar muhkem ceng edip...." diye ifade eder. Her iki eserde olayı anlatması bakımından birbirini desteklemektedir. Ancak manzum tarihte şair tarihçiliği yanında anlatımdaki ahengiyle sanatçılığını da ortaya koymaktadır. O, savaşı ve iki ordunun azimli mücadelesini ayrıntılı bir şekilde tasvir etmeye devam eder. Şeh-nâme-i Nâdirî, vezinle, ahenkle süslediği tarihi, okuyucu için daha estetik bir hale getirmiş; çetin geçen bir savaşın ortasına minyatür yerleştirerek onu görsel dile taşımış böylece tarihi farklı bir pencereden izlenime sunmuştur.

Yine karşılıklı sayfalara resmedilen savaş tasvirinde her iki ordunun tıpkı beyitlerde dile getirildiği gibi kararlı mücadelesi sergilenmektedir. Hatta minyatürlerde savaş sahneleri o kadar canlı ve coşkuludur ki atlı süvarilerin çoğu yerde sayfa dışına taştığı görülür. Sağdaki resimde at üzerindeki Karçgay Han'ın ve arkasındaki kırmızı başlıklı askerlerinin ilerleyişi aktarılırken tepenin ardındaki beyaz sarıklı askerler de Kırım Hanı'nın ordusu olmalıdır. Soldaki minyatürde at üzerindeki askerlerin ok ve kılıçlarla mücadeleleri yansıtılmaktadır. Minyatürde mavi renkli kırık bir kalkan üzerindeki "kemîne-i Aga Rıza" yazısı dikkat çeker. Bu minyatürün ressamı için kaynaklar "kemîne-i Aga Rıza ismiyle ressamın kendisini... Safevilerin ünlü ressamı Aga Rıza ile özdeşleştirdiğinden" (Bağcı vd. 2006: 214) bahsetmektedir. Ayrıca bu minyatürde ve nüshanın diğer minyatürlerinde tasvir edilen atların bazılarının kuyruklarının düğümlü olduğu görülmektedir. Bu durum atların savaşa ya da ava

gittiklerini anlatmaktadır. Kuyruğu düğümlü at tasviri⁴, ölümü, ölüme hazır olmayı, matem, zorluklar karşısında gözü pek olmayı veya yiğitliği sembolize eder (Çoruhlu 1997: 228, 229, 239). Minyatürlerde bu atları kullanan askerler; hem Osmanlı ordusundan hem de düşmanın süvarilerindendir.

Resim 2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 18b-19a.

Kırım Hanı Canbek Giray ile Erivanlı Karçgay Han'ın savaşı

Dem-i bâmdan şâma vârdı sitîz
Dü 'asker kıtâl itmede tünd ü tîz

Ne Tatar u Osmâniyânda kesel
Ne ikdâm-ı İrâniyânda halel

⁴ Kuyruğu düğümlü atların Orhun Abideleri'nde de düşman atları için söz konusu edildiği görülür. Tonyukuk abidesinin ikinci taşının, doğu yüzünde "kuyruğu düğümlü atları koşturtmadım" ifadesi yer almaktadır (Ergin 1992: 97).

Minyatürlerdeki beyitler, her iki ordunun sert ve hızlı bir savaş sergilediğini anlatırken Osmanlı ve Tatar askerinin yorulmadan mücadele ettiğine değinmekte; İran ordusunun da bozulmadığını dile getirmektedir.

Osmanlı tarihine göre bu mücadele sırasında Tebriz'e kadar gelen Şah, geri çekilmiştir. Karçgay Han'ın pususundan sonra bozulan orduyu Halil Paşa da bir miktar geriye çeker ve tekrar askerini toparlamayı başarır. O, Şah'ı meydana çekmek istemektedir. Böylece Safevîlerin gururuna darbe indirmiş olacaktır. Erdebil'i tahrip etmeye karar veren Paşa, askeri ile geri döner (Öztuna 1983: 110). Manzum tarihte de Nâdirî bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ganî-zâde Nâdirî'de olay şöyle gelişir: "Karçgay Han durumu Şah'a bildirince Şah yer değiştirir ve bunu duyan sadrazam askerine inciler döker onları ödüllendirerek hitap eder. Durum hayli zordur. Acem'e karşı gelmek güçtür. Tek çare Erdebil'e hücum edip onu yerle bir etmek, ecdadının kabrini ateşe vermektir. Ancak onun yüreği yaralanabilirse, dert kılıcı canını yakarsa o (şah) savaş meydanına çıkacaktır." Paşa'nın askerini cesaretlendirme çabası elbette Şeh-nâme'de tarihçilerin metinlerine göre daha coşkulu anlatılmıştır:

Çü şâha rücû' eyledi Kârçgay
O sâ'at hemân itdi tebdîl-i cây

Bilince anı sadr-ı âlî- cenâb
Güher dökdi erkâna itdi hitâb

Ki ey serverân hâyli müşgil bu hâl
Ki şâh-ı 'Acem karşı gelmek muhâl

Meğer kim idüp Erdebil'e hücûm
İdem kahr ile anı me'vâ-yi bûm

Salup şâha bir şu'le-i serkeşi
Uram kabr-i ecdâdına âteşi

Ki şâyed geçüp tîr-i gam cânına
Zarûrî gele ceng meydânına (714-719)

Abbas Şâh'la Sulh Yapılması:

Şeh-nâme'nin 12. başlığı altında ise Osmanlı-İran savaşının sulh aşaması resmedilmektedir.

Na'îmâ, Şâh'ın Osmanlının onu savaş meydanına çekmeye çalışmasına rağmen sulha rağbet edip elçiler gönderdiğini (2007: 445) kaydeder. Şâh'ın çaresizce sulh istemesi Şeh-nâmede:

Tamâm anladı kalb-i gam-h'âresi
Ki sulh itmeden gayre yok çâresi (740)

mısralarıyla dile getirilir.

Na'îmâ tarihi elçinin Burun Kasım olduğundan bahsederken (2007: 445), Ganî-zâde Nâdirî de elçinin adına değinir ve sadrazamdan sulh ricası için gönderilen kişinin iyi fikirli bir yiğit olan Kasım Burun olduğunu belirtir:

Vezîr-i hatîre idüp ilticâ
İde sulhı sâhib-kırândan recâ

Çü Kâsım Burun merd-i hoş-fehm idi
Acem şâhı ana hitâben didi (742-743)

Şâh her şarta razıdır, yeter ki istekleri kolayca hallolsun:

Ne teklîf iderlerse makbûlümüz
Tek olsun müyesser bu mes'ûlümüz (746)

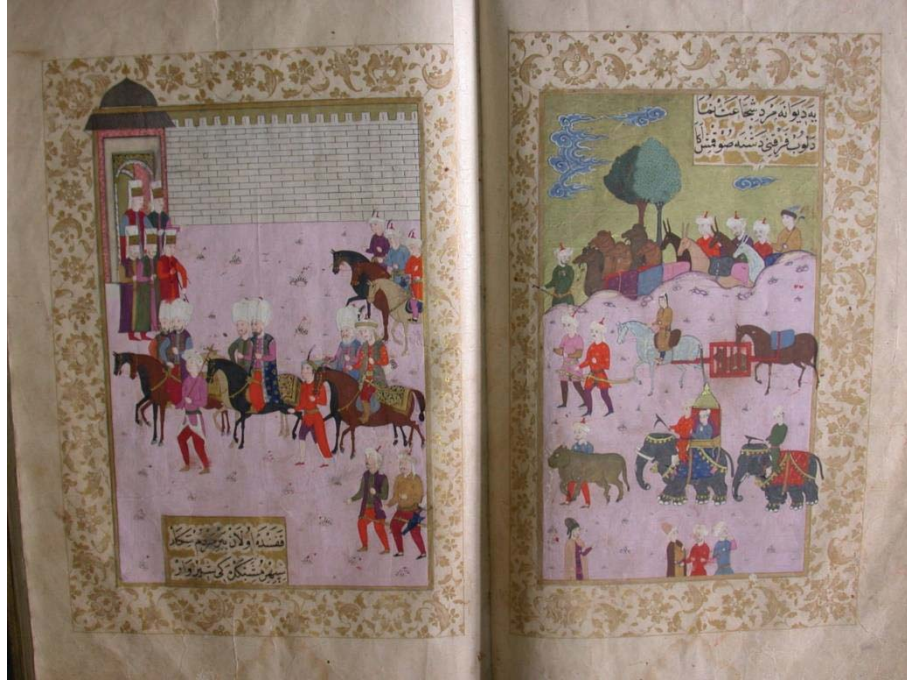
Erdebil Anlaşması (H.1027/M.1618) olarak tarihte yerini alan bu sulhta Şâh'ın yüz yük ipek gönderme şartı (Öztuna 1983: 110) ve sadrazama hediyeler vermesi (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: 446) tarihlerde yazıldığı gibi mesnevide de yerini alır:

Bunun üzre kat' itdi sadr-ı hatîr
Ki her yıl vire Şâh yüz yük harîr (763)

Mu'ayyen o mikdâr ipek her yıla
Yanınca hedâyâ-yı bî-hadd bile (776)

Bu bölümde resmedilen minyatürde İran elçisi, huzura hediyelerle gelmektedir. Sağ sayfadaki resimde develerle gelen hediyeler, filler,

gergedan ve kafes içinde aslana benzeyen bir canavar (bebr)⁵ vardır. Sol taraftaki minyatürde de İran elçilerini karşılayan yeniçeriler görülür. Önde at üzerinde Osmanlı paşaları ve Sadrazam Halil Paşa yer alır.

Resim 3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 24^b-25^a.

İran elçisi padişahın huzuruna arslan, gergedan, fil gibi armağanlarıyla çıkıyor.

Ya dîvâna merd-i secâ'at-nümâ
Delüp farkını deşne sokmuş ana

Kafesde olan bebr-i merdüm-şikâr
Sipih-r-i müşebbekdeki şîr-vâr

⁵ Kaplana benzeyen kedi yapılı bir hayvandır. Aslanın bile ondan korktuğu bilinir. Efsaneye göre derisine ok mızrak işlemezmiş. Bu yüzden derisinden zırh yapılmış (Pala 1999: 61).

Karşılıklı sayfalara resmedilen minyatürdeki beyitler, hediyeleri tasvir eder. Şair önce sanki kahramanlık gösterircesine başını delip bir hançer sokmuş gibi görünen gergedandan sonra da feleğin ağına düşmüş arslan gibi görünen kafesteki bebrden bahsetmektedir.

Kapudan Ali Paşa'nın Deniz Seferi:

Eserin 13. bölümünde Ganî-zâde Nâdirî, aynı zamanda vezir olan kaptan-ı deryâ Ali Paşa'nın deniz savaşını anlatmaktadır. II. Osman, Güzelce Ali Paşa olarak da bilinen kaptan-ı deryayı, deniz savaşından getirdiği kalyonlar, esirler ve ganimetler sebebiyle sadrazam tayin etmiştir (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: 450). Şeh-nâme'de Paşa'nın kadırgalarla düşman kalyonlarına karşı mücadelesi anlatılır. Küffârın kalyonlarının tasvir edildiği beyitlerde şair, Paşa'nın önce üç sonra iki kalyonu aldığına değinir. Bu kalyonlardaki malları alıp kavmini de esir etmiştir. Toplamda beş kalyon, beş hazineydi ve onların her biri bir dünya sarayı idi:

Ol üç barçayı zabt idüp bi't-temâm
Şeref virdi İslâma mâlâ kelâm

Esir eyleyüp kavm-i bed-hâlini
Ganîmet bilüp aldı emvâlini (894-895)

...

Dü kalyonı da aldı bir hamlede
Birini Golos'da birin Remle'de (897)

...

Velî penç kalyon idi penç-genç
Anun her biri bir serây-ı sipenç (914)

Beyitlerdeki bilgiler Uzunçarşılı'nın tarihine kalyon sayısının bir fazla olması dışında mutabakat göstermektedir. Tarihçi, H. 1028/M. 1619'daki deniz seferinde Ali Paşa'nın altı kalyon yakalayıp İstanbul'a getirdiğinden ve iki yüz esirin omzuna birer kese kuruş koyup II. Osman'a hediye ettiğinden söz eder (1988: 3/2, 373).

Minyatürler karşılıklı iki sayfada birbirini tamamlamaktadır. Denizde düşman kalyonları ve Osmanlı donanmasının kadırgaları tasvir

edilmiştir. Uzakta çizilen karada da ağaçlar ve surlar içindeki şehir görülmektedir.

Resim 4. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 28b-29a.

Kaptan-ı Derya Ali Paşa, deniz savaşında düşman kalyonlarını esir alırken.

Yitüp âhır anı şikâr eyledi
Alup cânını hâk-sâr eyledi

O kalyondan içdi duhânı semâ
Mücevvef sap oldu kadirğa ana

Minyatürdeki beyitlerde, Paşa'nın kalyonları elde edişi bir av sahnesi gibi canlandırılmıştır. Paşa, kadirgalarıyla kalyonu avlayıp onları perişan etmiştir. Daha sonra kalyonlar -söyleniş benzerliğinden olabilir- kalyana yani nargileye benzetilir ve Paşa'nın gökyüzünün dumanını o kalyondan içip kadirgalarının da ona içi oyuk bir sap olduğundan söz edilir.

Kaptan-ı Deryâ Halil Paşa'nın Polye Seferi ve Manfredonia Kalesi'ni Zaptı:

Üçüncü ve son defa kaptan-ı deryâ olan Halil Paşa yine Akdeniz'e sefere çıkar ve Manfredonia Kalesi'ni zapt eder. Şeh-nâme'nin 16. bölümünde anlatılan bu sefer minyatürlerle tasvir edilmiştir.

Tarihlerde Halil Paşa'nın önemli bir zaferi olarak yer alan Manfredonia Kalesi'nin feth edilmesi Şeh-nâme'de de uzun uzun dile getirilir. Tarihçilerin Halil Paşa'dan önce hiçbir Türk donanmasının saldırmaya cesaret edemediği kale (Acıpınar 2013: 24) olarak zikrettiği Manfredonia, Paşa'nın donanmasına 3 gün (Öztuna 2006: 165) dayanabilmiştir. Na'imâ, bu süreci eserinde *"hisar halkı gafil iken hücum edip ol gün taşra hisarı aldılar. Üçüncü günü iç kala dahi alınıp garret olunduktan sonra ateş verdiler"* (Na'imâ Mustafa Efendi 2007: 457)" şeklinde anlatır.

Kalenin alınışı tarihçiler tarafından şöyle aktarılmıştır: Kadırgalardan kıyıya çıkan Osmanlı askeri etrafı yakıp yıkmış ve dış kaleyi kuşatmıştır. Burada elde edilen esirler ve ganimetler gemilere yüklenir. Dış kaledaki bazı yüksek yerlere çıkan tüfekçiler ve gemilerden atılan toplar sayesinde iç kale de zapt edilir ve kale halkı teslim bayrağı açar. Manfredonia, Osmanlı topraklarına uzak olduğundan Halil Paşa bir an evvel buradan uzaklaşmak ister ve taşınabilir ganimeti gemilere yükletip geride kalan ev ve bahçeleri ateşe vererek İstanbul'a döner. Paşa elde edilen ganimetin beşte birini padişaha hediye eder. Bol ganimetle dönen Paşa, II. Osman'ın iltifatına mazhar olur (Acıpınar 2013: 24, 25).

Şeh-nâme'de de kalenin fethi ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Mesnevide bu bölüm Halil Paşa'nın kaptan-ı deryâ olarak Akdeniz'e kadırgalarla açılmasıyla başlar. Polye'ye doğru yola çıkan Paşa'ya bir yiğit, dağ gibi kalesi olan, küfr ehlinin Mısır'ı ya da Şam'ı olarak bilinen Manfredonia Kalesi'nden bahseder:

Olup Polye iklimi maksad ana
Per u bâl açup gitdi andan yana

Ana arz idüp didi bir merd-i kâr
Ki var anda bir kûh-peyker hisâr

Anun Mârfendoniye nâmıdur

O küfr ehlinün Mısırî yâ Şâmıdur (1140-1142)

Şair kalenin yüksekliğini ve sağlamlığını dile getirdikten sonra Halil Paşa'nın kaleye hücumunu söz konusu eder. Tarihlerde özellikle ifade edilen Osmanlı askerlerinin yüksek kale duvarlarına çıkması, mesnevide de yer alır. Şair, savaşın yiğitlerinin yer yer kaleye merdiven dayayıp sanki yükseklerden koştuğunu anlatırken nakkaş da bu mısraları resme dökmüştür.

Koyup câ-be-câ kal'aya nerdübân

Dilîrân-ı ceng oldu bâlâ-devân (1167)

Sağ taraftaki minyatürde at üzerindeki Halil Paşa'nın askerleriyle kadırgalardan kıyıya çıkışı resmedilmiştir. Önde askerler, arkada Halil Paşa kaleye doğru ilerlemektedir. Sol sayfadaki minyatür, kale duvarına merdivenlerle tırmanan eli tüfekli Osmanlı askerlerini Ganî-zâde Nâdirî'nin mısralarında olduğu gibi tasvir eder. Önde eli silahlı askerler merdivenlerden kaleye tırmanırken arkada bir asker sancağı taşımaktadır. Marfredonyalı askerler de burçlardan kalelerini savunmaya çalışmaktadırlar.

Resim 5. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 35^b-36^a.

Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Marfendonia limanına çıkışı ve kaleyi zapt edişi.

Zirih-pûş ile pâye mâ'i-şî'âr
Arasında zâhir beyâz-ı cidâr

O şehrin idüp zînetin halka fâş
Ana asdılar bir alaca kumâş

Buradaki beyitler de resimle örtüşmektedir. Şair, suyu andıran renklerdeki zırhlıların beyaz duvarın arasından görüldüğünü söylemektedir. Resimde Paşa'nın ve askerlerin kıyafetleri su renklidir ve arkadaki dağ ya da kale duvarı da beyazdır. Diğer beyte geçildiğinde Osmanlı askerinin kaleyi aldığından ve kaleye "alaca kumaş" yani bayrak astığından bahsedilir. Resimde de eli bayraklı bir askerin merdivenlerden kaleye tırmanışı görülmektedir.

Ganî-zâde Nâdirî tıpkı bir tarih yazıcısı gibi seferi anlatmaya devam eder. Şeh-nâme'de de kale zabt edilmiştir, ancak o da buranın zabt edilmesine gücün kalmadığını söyler. Üstelik Osmanlı topraklarına da çok uzaktır. Bu sebeplerle erzakın elde edilip şehrin de yakılıp yıkıldığını belirtir:

Egerçi o bir şehr-i meşhûr idi
Velî dâr-i İslâmdan dûr idi

Bunu bildi sadr-ı sa'âdet meâl
Ki hiç anı zabt itmege yok mecâl

Çü kabz eyledi cümle erzâkını
Revâ gördi ol şehrin ihrâkını (1181-1183)

Tarihî gerçekler mısralara nakl edilmeye devam eder ve şehri yakıp yıkan vezirin Padişah'ın yanına döndüğünden, ona pek çok hediyeler-altınlar, gümüşler, kumaşlar- getirdiğinden, Padişah'ın da bu durumdan memnun olduğundan bahsedilir:

İdüp nâr ile şehri 'ayn-i sa'îr
Şehen-şâha döndi vezîr-i dilîr

O dergâha çekdi nice sîm u zer
Kumâş u sıkarlâtdan tuhfeler

Şehen-şeh pesend itdi ol hidmeti
Geyürdi ana bî-behâ hil'ati (1193-1195)

Tarihî kaynaklardaki kronolojik sıralamaların ve olayların anlatımı ile Şeh-nâme'deki anlatımın örtüşmesi bu eserin edebî bir nitelik taşıması yanında tartışmasız tarihe kaynaklık edebileceğini de göstermektedir. Dolayısıyla manzum tarih; okuyucuda zevk uyandıran anlatımıyla ve minyatürleriyle tarihçilerin Halil Paşa'nın Manfredonia Kalesi'ni zapt edişini konu edinen eserlerinden daha çok ilgi çekebilir.

Sultan II. Osman'ın Leh Seferi için Devlet Erkânıyla Müşâveresi:

Şeh-nâme, genel olarak II. Osman dönemini, bu dönemde de Lehistan seferini mısralara taşımıştır. Eserin 18. bölümü Padişah'ın bu sefer için yaptığı görüşmeleri konu edinmektedir.

Tarihçilere göre Vezir-i azam Ali Paşa, padişahı Leh seferi için tahrik etmiş, bu sebeple II. Osman da sefere bizzat katılmak istemiştir. Na'îmâ; "...gayret-i padişahî zuhura gelip mahz-ı ihya-i merâsim-i cihâd ve husûl-i emn-i ibâd için Leh üzerine sefer murad ettiler" (2007: 459) sözleriyle durumu anlatır. Ganî-zâde Nâdirî de mısralarında, padişahın divan erkânını, vezirlerini, şeyhülislâmı, hocalarını toplayarak müşavere ettiğini belirtir. Padişah'ın sefere bizzat katılmak istediği mesnevide;

Didi ra'yum oldur ki bi-z-zât ben
Olam Leh bilâdına âteş-figen (1291)

mısralarında dile getirilmiştir. II. Osman Lehistan seferine çıkarsa "25 seneden beri padişahların terk ettikleri, bizzat sefere gitme kaidesi tekrar ihya edilmiş"(Uzunçarşılı 1988: 3/176) olacaktır. Kaynaklar, müşavere sonucunda erkânın padişahın bu sefere katılmasını makul görmediğini ve sefere bir komutanın katılmasının yeterli olacağını bildirdiklerini kaydeder. Na'îmâ bu durumu "müşâvere olundukta ma'kûl görülmeyip "Bi-avni'llâhi Te'âlâ bu emrin itmâmı bir serdâr-ı kaviyyü'l-iktidârın ikdâmı ile husûle gelmek me'mûldür" deyü men'ine sa'y eylediler" (2007: 459) şeklinde ifade ederken Ganî-zâde Nâdirî'nin de Na'îmâ ile hemen hemen aynı cümleleri ahenkli bir üslupla mesnevisinde tekrar ettiği görülür. Şair, erkânın sefere komutan göndermenin yeterli olacağı fikrini;

Ne lâzım çekilmek anun çün 'ana
Yeter bir kulun olsa serdâr ana (1299)

beytinde dile getirir. Padişahın sefere bizzat katılmak isteği, bu işten gelecek sevaptan faydalanmak için ona karşı fikir beyan eden erkânını ikna etme çabası da şiirde söz konusu edilir:

Beni men' sa'y itmen ol kârdan
Sevâb isterem fazl-ı Cebbâr'dan (1301)

Nüshada tek sayfada resmedilen minyatürde sultanın bu müşâveresi tasvir edilmiştir. Ortada minderde oturan II. Osman erkânı ile görüşme halindedir. Padişah'ın solundakiler vezirleri, diğer yanındakilerin de

beyaz kıyafetleriyle şeyhülislam ve hocalar olduğu muhtemeldir. Ayakta bir kara ağa bulunmaktadır. Ortadaki fıskiyeli havuzun yanlarında da diğer devlet büyüklerinin bu müşavereyi dinlediği görülmektedir. Beyitlere bakıldığında da görüşmenin Lehistan Seferi için olduğu anlaşılır.

Resim 6. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 49^a.

Sultan II. Osman'ın Leh seferi için devletin ileri gelenleriyle görüşüyor.

Gelüp bir yere vakt-i evvel bahâr

İde cünbüş ol lücce-i bî-kenâr (Külekcî 1985: 381)

Na'îmâ'da yer alan "Memâlik-i Mahrûsa'ya evâmir-i mutâ'a gönderildi ki evvel baharda der-i devlete geleler" (2007: 460) şeklindeki, Osmanlı topraklarındaki itaat edenlerin bahardan evvel - bu sefer için-toplanmaları ifadesi yine benzer şekilde Şeh-nâme'de zikredilir. Şair de tüm memleketlerin askerinin bir araya geldiğini belirtirken;

Sudûr itdi emr-i cihân serveri
Ki her kişverün cem' ola 'askeri (1309)

Minyatürün üzerine kaydedilen beyitte de zamanın, bahardan önce olduğu söylenmiş ve toplanan askerler uçsuz bucaksız bir deryaya benzetilmiştir.

Sultanın kararlılığını Uzunçarşılı, kralın anlaşmak için gönderdiği murahhası kabul etmediğini (1988: 3/128) belirterek açıklamaktadır. Şeh-nâme'de de kralın II. Osman'a seferden vazgeçmesi için elçi göndermesi ve padişahın bu elçiyi red etmesi dile getirilir:

Gazab-nâk olup şâh-ı 'âlî-sened
Anun elçi vü nâmesin itdi red (1335)

Kral tekrar elçi gönderir. Ancak padişah bu konudaki kararlılığını en iyi şekilde gösterir ve elçi daha yolda iken onu geri çevirir. Şair de bunu, elçinin az bir yolu kalmışken Padişahın bundan haberdar olduğunu ve kapıcılarını gönderdiğini, onların elçiyi yoldan geri döndürdüklerini anlatan mısralarda ortaya koyar:

Kalup elçinün bir iki menzili
Karîb oldu dergâh-ı şâha yolu

Tuyınca cenâb-ı cihân-dâveri
Anı red içün saldı hâcibleri

O menzilden ol da kufûl eyledi
Kıralına vardı müsûl eyledi (1343-1345)

Şeh-nâme'nin özellikle II. Osman'ın Lehistan seferini konu edindiği beyitlerinde de gerçekte örtüştüğü görülür. Bu sebeple de mesnevi, mübalağalı üslubuna rağmen araştırmacılar için kaynak olabilecek, tarihe ışık tutacak bir manzum tarih olarak dikkat çekmektedir.

Sultan II. Osman'ın Leh Seferi için İstanbul'dan Hareket Edışı:

Şeh-nâme-i Nâdirî'nin 19. bölümünde şair, Sultan II. Osman'ın Lehistan seferi için İstanbul'dan hareket edişini anlatmaktadır. Bu bölümdeki minyatür de padişahın tantanalı gidişini tasvir eder.

Sultan'ın İstanbul'dan çıkışı bir bahar günü 29 Nisan 1621 (Uzunçarşılı 1988: 3/1,130) tarihidir. Ganî-zâde Nâdirî, bölüme içinde savaş terimlerinin de yer aldığı uzun bir bahar tasviri ile başlamaktadır. Bu, eserin edebî yönünü ortaya koyması bakımından dikkate değer bir husustur.

Osmanlı devletinde sefere çıkılmadan önce uğurlu vaktin tayin edilmesi geleneğine Ganî-zâde Nâdirî de şiiinde yer vermiş, müneccimler tarafından uğurlu vakte bakıldığını belirtmiştir. Güneş ve Müşterî'nin sabit-kadem olduğunun görüldüğü, bunun da uğurlu vakte işaret ettiği söz konusu edilmiş ve durumun padişaha haber verildiği dile getirilmiştir:

Nücûmı hakîmân-ı hey'et-şinâs
Suturlâb ile oldı sâ'at-şinâs

Suturlâb-ı mihr ile bercîs hem
Bu hidmetde olmuşdı sâbit-kadem

İrişdi çü vakt-i sa'âdet-eser
Olundı cihândâr-ı dehre haber (1391-1393)

Söz konusu manzum tarihle tarihçilerin verdiği bilgilerin örtüşmesine rağmen bu bölümde bir fark görülür. Ganî-zâde Nâdirî, sefer için kutlu zamanın bulunduğunu bildirirken Nâ'imâ'da bunun tersi anlatılmaktadır. Tarihçi "...küşûfden önce ve sonra birkaç güne dek eyyâm-ı mahsâtta ma'dûd olup selh-i şehir günü bile nahs olup, husûsan küşûf ola, bir kâra şurû' etmek kat'â tecviz olunmamış iken gaflet ile Davud Paşa menziline göçülüp böyle bir sefer-i azîme mebde'-i teveccüh olması nâ-münâsib idi. Lakin kazâ ve kader hükmünü icrâ edecek idi. Ol vakitte nice üstadlar bu seferde bir netice husûle gelmek müşkil deyü nice kelimât söylemişler. Ve'l-ilmü inde'llâh⁶." (Na'imâ Mustafa Efendi 2007: 461) sözleriyle sefer vaktinin güneş tutulmasından dolayı uğursuz günlere rastladığı için bir işe başlanmasına izin verilmeyip sefere de çıkılmasının münasip olmayacağı belirtmiştir. Ancak kadere mani olunamayacaktır, Sultan sefere çıkmaya karar verir.

⁶ Ahkâf S. / 23. "Gerçek bilgi Allah katındadır".

Elbette edebi metin yazmak gayesiyle yola çıkılan manzum tarihle amacı tarihi tüm gerçekliği ile dile getirmek olan eserlerdeki bilgilerde böyle farklılıklar olması yadırganamaz. Zira Ganî-zâde Nâdirî bir mesnevi yazmaktadır ve divan şirinin geleneklerine ve mazmun dünyasına sadık kalacaktır. O da pek çok şair gibi şiirinde “uğurlu vakit” mazmununa yer verecek, şiirini güçlü bir söyleyişle bezeyecektir.

Ganî-zâde Nâdirî, bu bölümde Padişah’ın tantanalı bir törenle sefere çıkışını tasvir eder. Mısralarca sefere katılan vezirleri, askerleri metheden şair, ordunun silahlarının, toplarının gücünden bahsetmekte ve İstanbul’dan ayrılan askerlerin yeri sallayıp gökleri inlettiğini anlatmaktadır. Şair, II. Osman’ın büyük bir gösterişle çıkılan Leh seferini mısralarına dökerken Ahmed Nakşî de (Tanındı 2002: 52) aynı gösterişi görsel dile aktarmıştır. Nakşî, bu tabloyu karşılıklı iki sayfada çalışmıştır. Sanat tarihçilerin kaleminde minyatür şöyle tasvir edilir. “*Sultan Osman devlet erkânının oluşturduğu alayın ortasında tören giysileri içinde atı üzerinde ilerler. Sultanın sol gerisinde at üzerinde ilerleyen ise dönemin politik işlerinde etkili biri olan dâriüssaâde ağası Süleyman’dır. Resimde abartılı biçimde iri başlı, iri beyaz sarıklı devlet erkânı sıkışık sıralar halinde ilerler. Töreni izleyen erkek, kadın, çocuk ve askerlerden oluşan kalabalık resmin alt kısmında çeşitli pozlarda, yüzlerde kültürel kimlik farklılıkları belirtilerek resmedilir. Kenarından geçilen bir kentin binaları ise sol üst köşede görülür. Bu tasviri yapan nakkaşın üslup özelliklerine bakarak...resimlerin Nakşî’ye ait olduğu söylenebilir*” (Bağcı vd. 2006: 215, 217).

Resim 7. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 53^b-54^a.

Sultan II. Osman'ın Hotin Seferine gidişi.

Alem-hây-i şâhen-şehi ser-be-evc
Hırâmanda cengâverân fevc fevc

Sipeh cünbişi saldı zilzâl-ı saht
Felek pâre pâre zemîn laht laht

Minyatürlerde yer alan beyitlerde şair, padişahı överken onun savaşçılarının bölük bölük olduğunu ve askerın cümbüşünün zelzeleler oluşturduğunu; feleğin ve yerin de parçalandığını belirtir. Ancak yıpranmış olan nüshada sol varağın alt köşesinin yırtılmış olduğu görülür.

Bölüm Sultan'a ve askerlerine yapılan övgülerle devam eder ve Sultan II. Osman'ın Edirne konağına ulaşmasıyla son bulur.

Sultan II. Osman'ın Edirne'den Hareket Edip, Turla Nehrine Gelişi ve Burada Yaşananlar:

Bu minyatürün bulunduğu 20. başlık Sultan'ın Edirne'den hareket edişini, Turla nehrine varışını ve burada yaşanan olayları anlatmaktadır.

Yine olayların anlatım sırası tarihlerdeki kronolojik akışla uyum içindedir. Kaynaklar, II. Osman'ın Hotin önlerine geldiğinde sağ kanadında Diyâr-ı Bekr, Anadolu, Karaman, Sivas; sol kanadında ise Şam, Halep beylerbeyinin bulunduğu (Öztuna 1983: 5/145) ifade eder. Şeh-nâme de bu bilgiyi aynen aktarmakta ve komutanların kahramanlıklarını, yiğitliklerini övmektedir:

Dilrân-ı Âmid'le gerdân-gürd
Revân oldu kim göstere dest-bürd (1501)

...

Olup cilve-ger hayli Şâm u Haleb
Hücûm itdi şîrân-ı mülk-i 'Arab (1504)

...

Sipâh-ı Karaman u Sivâs hem
Dögüp tablını çekdi zerrîn-'alem (1535)

...

Anatolî hod lücce-i bîgerân
Sipâhîsi emvâcın itdi revân (1538)

Tarihlerde yer alan "... kapudan Halil Paşa gelip Karadeniz'de Kazak şaykalarına mülâki olup beş pâre şaykayı içinde olan melâ'in ile gark edip..." (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: II/ 463) bilgisi yani Kaptan-ı derya Halil Paşa'nın Karadeniz'de Kazak şaykalarıyla çatışması ve 5 şaykayı içindekilerle batırması, Şeh-nâme'de Paşa'nın övgüsü yapılarak anlatılır:

Kapudan-ı a'zam Halil-i dilîr
Anı gûş idüp oldu fermân-pezîr

Kadırga sürüp ol yem-i esvede
Sehâb-ı 'azâb oldu pür 'arbede (1519-1520)

...

Beşer altışar şayka oldu revân
Harâb oldu anlarla çok hânümân (1527)

...

Çatışdı kadirge ile şaykalar
Kazak ehl-i İslâm ile fitne-ger (1532)

II. Osman'ın Leh seferi yolculuğunun ayrıntıları bile Şeh-nâme'de söz konusu edilmiştir. Bu durum kazasker olan şairin sefere katılmış olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir.

Manzum tarihte dikkatleri çeken ayrıntılardan biri de şöyledir: Na'imâ'da Sultan'ın Tuna nehri kıyısına gelip burada bir süre beklediği, gerekçesiyle birlikte aktarılmaktadır: "...bir hisâr-ı cedid binâsı fermân olunmakla a'yan-ı devlet filhâl mühendisler cem' edip nehr-i Tuna kenarında bir münâsib mahalde bir husn-ı hasîn binasına mübâşerek ettiler.... Köprü başında on sekiz gün oturulup...." (Na'imâ Mustafa Efendi 2007: II/ 463, 464). Aynı hadise Ganî-zâde Nâdirî tarafından da söz konusu edilir. Buradaki fark ise yapılan şeyin hisar değil köprü olduğudur. Ayrıca Uzunçarşılı'nın da Tuna üzerinde yapılan bir köprüden bahsettiği (1988: 3/130) görülür:

Bu resme gidüp şâh-ı âlem-penâh
Tuna nehrine müntehî oldu râh

Henüz anda cîsr olmamışdı temâm
Biraz oldu şâha o menzil makam (1557-1558)

Manzum tarihle Na'imâ'da örtüşen bir başka olay ise, esirlere yapılan işkencenin tasviridir. Na'imâ olayı "askerler Kazakların birkaçını kendiler bizzat ok ile urup biri mürtedd olmakla kadirgaya pârelettiler. Bir kaçını dahi file çiğnettirip helâk ettiler...kimini iki biçilip eşedd-i azâb ile katl olundu" (2007: II/ 463) diyerek düz bir anlatımla sunarken; Şeh-nâme'de bu durum Osmanlı askerinin başarısı olarak coşkulu bir şekilde verilmektedir. Şair, esirlerin fillere ezdirilmesini;

Kimin filler eyledi pây-kûb
Zemîn anı yutdı hamîr oldu hûb (1570)

beytiyle; kadirgaya parçalatılmasını;

Kimin itdi iki kadirge helâk
Çeküp ayağın her biri oldu hâk (1576)

şekliyle ifade ederken kimisine de uygulanan muamele;

Ayakdan ki her nîme oldu cüdâ
Yarım adam itdi anı dört-pâ (1578)

mısralarıyla söz konusu edilmiştir.

Mesnevinin bu kısmında Kazaklarla Purut nehri kıyısında yapılan savaş uzun uzadıya tasvir edilmektedir. Savaş sırasında Kazakların ormana saklanması Na'îmâ'da "*küffâr meşe-zâra giriüp...*" (2007: II/ 465) diye anlatılırken, Şeh-nâme'de;

Kimi girdi ol gâra oldu nihân
Kimi çengelistanı itdi mekân (1595)

şeklinde tasvir edilmektedir. Bu muharebenin devamında komutanlar Padişah'ın huzuruna nice baş ve diller getirip övgü beklemişlerdir. Tarihlerde söz konusu edilen (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: II/ 466, 467) bu durum mesnevide:

Gelüp pâyine nice baş u esîr
Esîrânı katl itdi ol nerre-şîr (1607)

beytinde dile getirilirken minyatürde de resmedilmiştir. Minyatürde Turla nehri kıyısında karar kılan Padişah'ın yanında devlet erkânı, sağında da askerleri vardır. Onun övgüsünü kazanmak için huzura getirilen esirlerden ikisi hayattadır. Ancak bunların elleri arkadan bağlıdır ve birinin saçından tutan askerin onun başını almak üzere olduğu tasvir edilmiştir. Diğer esirlerin ise boyunlarından kesilmiş bir şekilde yerde yattığı görülür.

Resim 8. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 62^a.

Sultanın huzuruna getirilen esirlerin cezalandırılması.

Urup dikti boynuna bâzûsını
La'înün temâm itdi nîrûsını

Beyit, padişahın önüne atılan esirlerin etkisiz hale getirilişini tasvir eder. Osmanlı askeri düşmanın boynuna kuvvetli pazısını dolayıp onu güçsüz kılmıştır.

II. Osman'ın Leh Kralının Oğullarıyla Savaşı ve Kalenin Osmanlıya Teslimi:

Bir diğer minyatür 21. bölümde anlatılan Hotin Kalesi önündeki Sultan II. Osman ve Leh Kralının oğullarının savaşını ve kalenin Osmanlı devletine teslim edilişini tasvir etmektedir. Ayrıca minyatür, nüshadaki üzerinde beyit olmayan tek resim olma özelliğini de taşır.

Ganî-zâde Nâdirî, Leh kralının yaşlı ve hasta olduğundan savaşa katılmayıp, oğlunu ordunun başına geçirdiğinden söz eder:

Kral-i la'în pîr u bîmâr idi
Anun çıkması cenge düşvâr idi

Velî 'ahd idüp oğlın ol bed-sigâl
Anı itdi ser-hayli ehl-i dalâl (1656-1657)

Daha sonra Hotin Kalesi isimli, Turla Nehri kıyısındaki hisarı dile getirir:

Leb-i Turla'da var idi bir hisâr
Hotin nâmına kal'a-i nâm-dâr (1659)

Kaynaklarda yer alan "*Nemçe'den imdâda gelen küffâr anlara mukâbil idi*" (Na'îmâ Mustafa Efendi 2007: II/ 468) bilgisine yine şairin mısraları mutabakat gösterir. Şiirde Lehistan'a yardıma gelen Kazak ve Nemçe'den söz edilir:

Otuz bin Kazak da olup ana yâr
Tabur kurdı oldu ana hem-civâr

Gelüp Nemçeden dahi ana meded
İki yüz bin olmuşdı ol kavm-ı bed (1663-1664)

Sultan sağdaki resimde taburun karşısında karar kılar:

Tabur karşısında karar eyledi
O gün hasm ile kâr-zâr eyledi (1666)

Ve beyitler boyunca Osmanlı ordusunun altı defa hücum ettiği kaleyi alma çabası anlatılır. Burada karşılıklı iki ordunun da mücadelesine değinilirken Osmanlı askerinin cesareti ve topunun, tüfeğinin, mızrağının gücü mübalağalı bir üslupla söz konusu edilir. Ancak şair, savaşın tasvirini yaptığı bu kısımlarda tarihî olayları en gerçek haliyle aktarma çabasına düştüğünden olmalı lirizmden biraz uzaklaşmıştır.

Minyatürde, Hotin Kalesi önünde yapılan muhabere görsele aktarılmıştır. Sağdaki resimde Padişah, silahtarlar, ak ve kara ağalar yer alırken arka planda otağı resmedilmiştir. Ön tarafta fillerle kaleye doğru ilerleyen askerler, topçular ve alınan esirlerin tasviri bulunur. Soldaki resimde Hotin Kalesi yer alır. İçindeki düşman askeri, çadırları ve topları ile kaleyi savunmaya çalışmaktadır. Kalenin dışındaki Osmanlı askeri ise

tüfek ve kılıçlarla kaleye hücum etmektedir. Ön saflarda yer alan askerlerin zırhlı oluşu da ayrıca dikkat çeker.

Resim 9. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 67^b-68^a.

Hotin Kalesi önündeki savaşın tasviri ve kalenin teslim edilmesi.

Minyatürde mısralara rastlanılmamasına rağmen resmin bulunduğu aralığın belirlenmesi için, resimden önceki varağın son, sonraki varağın da ilk beytinin verilmesi uygun görülmüştür.

Cihân oldı gark-âb-ı deryâ-yı şûr
Zuhûr itdi ahvâl-i zûr-ı nüşûr

Zemîn ü zamân fitneden pâ-y-mâl
Za'îf ü kavî cümle bergeşte hâl

Şair, her iki ordunun çetin mücadelesini anlatmaktadır. Savaşın kötü yüzü ve zorluğundan bahsedilirken Hotin Kalesi'nin önü bir mahşer yeri olarak tasvir edilir. Dünya, acı deniz suyunda boğulmaktadır. Yaşanan bu

kargaşa da kıyamet gününe benzer. Zaman ve mekân fitnenin ayakları altında kalmış; zayıf ve güçlünün durumu tersine dönmüştür.

Manzum tarihte, Hotin Kalesi için verilen mücadele anlatılmaya devam edilir. Tarihlerde 25 gün (Öztuna 1983:5/145) ya da 34 gün (Uzunçarşılı 1988: 3/132) sürdüğü belirtilen tabur muharebesini Ganî-zâde Nâdirî, Sultan'ı övme çabasıyla düşmanın daha fazla dayanamadığını belirtmek için "üç, dört gün" olarak verir. Leh Kralının sulh isteğinin aktarıldığı mısralarda düşmanın taburdan çıkmayıp ancak topunu tüfeğini bıraktığı ifade edilir. Böylece Şeh-nâme'nin tarihi kaynaklarda "*Osmanlı ordusunun düşmanı yerinden oynatamadığı*" (Uzunçarşılı 1988: 3/132) bilgisine de sadık kaldığı görülmektedir:

Bu vech üzre üç dört gün oldu ceng
Velî sonra hasm eyledi terk-i neng

Taburdan hurûc itmeyüp güm-rehân
Tüfeng ile top atdı ancak hemân (1748-1749)

Bu sefer sırasında Tatar mirzalarından Kantemir Mirza elde ettiği esir ve ganimetlerle II. Osman'ın iltifatını kazanmıştır. Na'imâ bu durumu "*Kantemir Mirza-i dilâver...içeri akınlar edip mal-ı ganâ'im ve esir ile orduyu sîr etmiş idi*" (2007: II/ 469) diye naklederken Şeh-nâme'de de olay, aynı şekilde mısralara dökülmüştür:

Gelürken tuyup Mîrzâ Kantemir
Hücûm itdi mânend-i Sultân Temir

Kırup 'askerin eyledi iğtinâm
Alup cümle ahmâli oldu be-kâm

Getürdi cihân-dara hep anları
Garîk-i nevâl eyledi 'askeri (1754-1756)

Hotin de önemli bir zafer kazanılmasa da büyük bir Avrupa devletini sulha mecbur eden II. Osman'ın seferinin son buluşu mesnevide mübalağalı bir üslupla verilir. Kazak taburu fethedilirken Leh devleti de baş aşağı olmuştur. Ve tek çare barış için II. Osman'a yalvarmak, af dilemektir. Haraç vermeyi kabul eden kral Hotin Kalesi'ni boşaltır ve Padişah'a teslim eder:

Tabur-ı Kazak feth olundı temâm
Hemân Leh taburında kaldı kelâm

Leh'ün de olup devleti mün'akis
İdüp cümle sancakların müntekis

Didiler ki ey şâh-ı sâhib-kırân
Bizi afv idün el-amân el-amân

Kıral eyleyüp iltizâm-ı harâc
İtâ'at metâ'ına virdi revâc

Hotin kal'asın eyleyüp tahliye
Virüp dâvere eyledi tesliye (1768-1772)

Ganî-zâde Nâdirî mısralarında Hotin Kalesi'nin Padişah'a teslimini mübalağa ederek "bir kralın hem haraç verip hem de halkının katl edilip esir düştüğü; toprağının böyle telef olduğu bir zaferi daha önce hiçbir Osmanlı padişahının görmediğini" söyler:

Bunu görmemişdür şehân-ı selef
K'ola mülk-i düşmen bu resme telef

Harâcun vire bir kral-ı kebîr
Ola cümle halkı katl u esîr (1775-1776)

II. Osman'ın Leh Seferinden Edirne'ye Dönüşü, Oğlunun Doğması, İstanbul'a Ulaşması ve Yapılan Şenlikler:

Şeh-nâme-i Nâdirî'nin minyatürlü nüshasında yer alan son minyatürler, mesnevinin hâtime kısmından önceki bölümde bulunmaktadır. Bu bölümde manzum tarih, II. Osman'ın Hotin seferinden dönüşünü konu edinir. Sultan'ın gazası tamamlanmış artık İstanbul'a dönüş başlamıştır:

Ki kâr-ı gazâ çünki oldı temâm
Rücû' itdi sultân-ı âlî-makâm (1788)

Uzunçarşılı, sultanın bizzat katıldığı bu seferde aslında gerçek bir başarı elde edemediğinden bir mahcubiyet içinde olduğunu belirtir. Bunun sebebi olarak da askerin gayretsizliğinden bahseder (1988: 3/133). Ancak sefer, halka kazanılmış büyük bir zafer olarak takdim edilmiştir. İstanbul’da üç gün üç gece şenlikler yapılmış, Sultan büyük törenle karşılanmıştır (Öztuna 148). Etrafa fetih-nâmeler yollanmış (Uzunçarşılı 1988: 3/132), II. Osman’a övgüler yağmıştır.

Şeh-nâme’de de Genç Osman, bu sefer dolayısıyla mübalağalı bir dille övülür. Ordu, İstanbul’a dönüşte Edirne’de konaklamıştır ve her taraf zafer mutluluğu içindedir:

Çü mezil-geh oldu ana Edrine
Zafer meysere meymenet meymene (1794)

Sultan’ın Edirne’de birkaç gün kaldığı gerçeği (Uzunçarşılı 1988: 3/132), şiirde de dile getirilir. Burada Padişah’ın avlandığından bahsedilir:

Fezâsında meyl-i şikâr eyledi
Bir iki gün anda karâr eyledi (1794)

Mesnevinin bu bölümünde uzun av tasvirleri yapılır ve II. Osman’ın oğlunun dünyaya gelmesine değinilir. Artık İstanbul’a yönelen Sultan, kavuşma vakti yaklaştığında şehre mutluluk içinde girmiştir:

Sitanbul’a ‘azm itdi sâhib-kırân
O rûh-ı cihân oldu râha revân

Şu sâ’at ki yaklaştı vakt-i vusûl
Sa’âdetle şehre iderken duhûl (1853-1854)

Sultan’ın İstanbul’a tantanalı girişinin ardından şiirde halkın sevinci ve duaları dile getirilir. Seferden sonra II. Osman’ın, karada ve denizde bir eser bırakmak isteğinden söz edilir. Yeryüzünün sultanı, karada görenin görmeyenin aşktan ağlaması için Ka’be gibi bir hane yaptırmayı arzular. Denize de Nuh’un gemisi gibi güzel, gönül alan bir kayık salacaktır:

Murâd itdi ol dâver-i bahr u ber
Ki bahr ile berde koya bir eser

Yapa berde bir hâne-i Ka'be-vâr
Gören görmeyen cümle 'ışkında zâr

Sala bahre bir dil-sitân zevrakı
K'ola keşti-i Nûh-veş revnakı (1876-1878)

Ganî-zâde Nâdirî'nin manzum tarihte dile getirdiği Sultan'ın yeni kasrı ve kayığı minyatürlerde de yer alır. Bu kasr ve kayık bostancıbaşı ve vezir olan Gürcü Mehmed'in çabalarıyla tamamlanıp Sultan'a sunulur:

Muhammed vezîr-i sa'âdet-semîr
Ki bostancı başıdur ol hem vezîr

Bina eyleyüp ikisinde temâm
Şehinşâh-ı devrânı itdi be-kâm (1880-1881)

Ganî-zâde Nâdirî bir şair üslubuyla övdüğü kasrı, Padişahın kasideye benzettiği sarayının şah beyti olarak nitelendirir:

Sarayınca beyt ile mevzûn kasîd
Anun şâh-beyti o kasr-ı cedîd (1884)

Sultanın kayığının yanında kadirga ise zavallı bir sandaldır:
Kayık nâmına buldı şöhet velî
Kadirga anun kemterün sandalı (1886)

Nakşî'nin üslubunu yansıtmadığı, farklı bir nakkaşa ait olabileceği söylenen bu bölümdeki minyatürleri kaynaklar şöyle tasvir etmekte: *"Resmin sağında Topkapı Sarayı'nın Has Bahçesi'ndeki kasırda tahtında oturan Sultan II. Osman, sağında hasodalı üç ağa, solunda Habeşi Süleyman Ağa, bostancıbaşı ve ikinci vezir hadım Gürcü Mehmed Paşa durur". Sol sayfadaki resimde "sarayın surlarının hemen dışındaki sahilde, üzeri nakışlarla, arkası çift başlı kartal heykeliyle süslü saltanat kayığı görülür. Sultan, kayığın ön kısmında, üzerinde üç fenerin yer aldığı köşkte oturur; ona ayakta duran bostancıbaşı, solda iki silahdar, ak ve kara ağalar refakat eder. Sık sıralar halinde oturmuş kürek çeken tayfalar, iki müzisyen ve bostancı tayfaların gerisinde yer alır. Diğer bostancılar sarayın surlarının önünde sıralanmışlardır"* (Bağcı vd. 2006: 217).

Resim 10. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1124, 73^b-74^a.

Sultan II. Osman, sefer dönüşü yaptırdığı kasırda ve saltanat kayığında.

Geh ol tâcver-hânede cây-gîr
Şeref burcı-hâne o mihr-i münîr

Ye dürc oldı ol hâne-i zer-nigâr
İçinde şehin-şeh dür-i şâh-vâr

Şeh-nâme-i Nâdirî' nin son minyatüründe her iki sayfaya da ikişer beyt yerleştirilmiştir. Sağdaki minyatürde dile getirilen beyitlerde Sultan II. Osman'ın yerleştiği hanenin yani yeni kasrın şeref burcunda parlak bir güneş gibi olduğundan bahsedilirken burası sanki altınlarla işlenmiş bir sandık gibidir ve içinde oturan Sultan da o sandıktaki incidir.

Geh oldı kayık üzre cevân-künân
Süvâr oldı 'ankâya sâhib-kırân

Açup bâd-bân uçdı yelden o taht
Süleymân imiş hüsrev-i nîk-baht

Ve Sultan artık kayığında dolaşmaya çıkmıştır. Kayık, anka kuşudur, Sultan da onun binicisidir. Tahtı yelken açmış uçmaktadır ve sanki güzel talihli Sultan, Süleyman'dır. Burada II. Osman'ın benzetildiği Süleyman'ın, hükümdar ve peygamber olan ve hayvanlarla konuşup onlara hüküm eden Hz. Süleyman olduğu söylenebilir. Ancak Ganî-zâde Nâdirî, Genç Sultan'ı ve zaferlerini Kanunî Sultan Süleyman'a da benzeterek onu övmek istemiş de olabilir. Zira Lehistan seferi dönüşü Sultan büyük bir kahraman gibi karşılanmış, zaferleriyle tarihe adını yazdıran Kanuni'ye benzetilmeye çalışılmıştır.

Ganî-zâde Nâdirî'nin manzum tarihi "hâtîme" ile son bulur. Şair, II. Osman'ın hazin sonuna dair hiçbir bilgiyi kaleme almazken, Sultan'ın yeni fetihleri için dua etmekte ve onların da manzum tarihine konu olacağını belirtmektedir. O, Şeh-nâme'nin şimdilik sonunun uğurlu olmasını ve zamanın Sultan'ına saadet getirmesini diler. Ayrıca, eserin aslında bitmediğini, II. Osman'ın hallerinin -zaferlerinin- son bulmadığını, Allah ona uzun ömür verdikçe fetihlerinin devam edeceğini anlatır ve bu fetihlerin onun için kolay olmasını diler. II. Osman'ın zaferlerini Şeh-nâme'de yazmaya devam edeceğini dile getiren Ganî-zâde Nâdirî, artık sözü sonlandırma vaktinin geldiğini söyler, Sultan'a dua edeceğini belirterek manzum tarihine son noktayı koyar:

Bunun şimdilik hatmi meymûn ola
Şahen-şah-ı dehre hümâyûn ola

Velî fi'l hakîka degüldür temâm
Ki ahvâl-i sultâna yokdur hitâm

Hudâ virsün ol şaha 'ömr-i dırâz
Nice feth ile eylesün ser-firâz

Çü her feth-i şâhı müyesser ola
Bu Şeh-nâme içre muharrer ola

Kılup Nâdirî bunda hatm-i kelâm
Du'â-gûy-i sultân ola ve's-selâm (1951-1956)

Sonuç

Şeh-nâme-i Nâdirî, I. Ahmed'in son yılları, II. Osman'ın İran savaşları ve özellikle Lehistan seferi etrafında şekillenen bir manzum tarihtir. Eser, resimli manzum hanedan tarihlerinin de son örneğidir.

Ganî-zâde Nâdirî amacının tarih yazmak değil, bir mesnevi kaleme almak olduğunu söylese de eserin tarihî gerçeklerle ve onların kronolojisiyle örtüşmesi dikkatleri çekmektedir. Levend'in "*tarihçi deyişte gösterdiği ustalık oranında, tarihçi olduğu kadar da bir sanatçıdır*" (1988: 117) ifadesinden yola çıkarak Ganî-zâde Nâdirî'nin söz konusu mesnevisiyle sanatçı olduğu kadar da tarihçi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira eser, genel Osmanlı tarihi olmasa da tarihi konu edinmiştir. Onu sadece edebî bir metin olarak görmek, tarihe kaynaklık edebileceğini göz ardı etmek esere ve şairine haksızlık olacaktır. Ganî-zâde Nâdirî'nin tarihe tanıklık ettiği düşünüldüğünde söz konusu bilgilerin de onun şahitlik edeceği gerçekler olduğu aşîkârdır.

Manzum tarihin özelliklerinden biri de minyatürlü bir nüshasının bulunmasıdır. Türk edebiyatındaki resim-metin ilişkisinin en başarılı örneklerinden olan *Şeh-nâme-i Nâdirî*, tarihi vezne ve görsel dile aktarırken onu, akılda kalıcı, akıcı ve zevkli bir şekilde sunmaktadır.

Makale ile XVII. yüzyılda özellikle II. Osman dönemi tarihini *Şeh-nâme*'nin vezninde duyurup minyatürlerin renginde tahayyül ettiren ve mesnevi edebiyatı bakımından da başarılı bir manzum tarih olan *Şeh-nâme-i Nâdirî*'nin Türk edebiyatı ve tarihinin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almasına dikkat çekmek istenmiştir.

Kaynakça

- ACIPINAR, Mikail (2013), "Osmanlı Kronikleri Işığında Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Akdeniz Seferleri (1609-1623)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/I, s. 5-35.
- AÇA, Mehmet, Haluk Gökalp, İsa Kocakaplan (2009), *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatı Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kriter.
- ALİKILIÇ, Dünder (1993), *Ganî-zâde Mehmed Nâdirî'nin Şehnâme-i Nâdirî'si*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AND, Metin (2002), *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BAGCI, Serpil, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BANARLI, Nihad Sami (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, İstanbul: MEB Basımevi.
- BİLKAN, Ali Fuat (2004), "Tarih Araştırmalarında Edebi Metinlerin Değeri ve Divanların Tarihçiye Sundukları", *Yağmur Dergisi*, S 23, Nisan-Mayıs-Haziran.
- ÇAĞMAN, Filiz ve Zeren Tanındı (1979), *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman.
- ÇORUHLU, Yaşar (1997), "Selçuklu Sanatı'nda Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkolojik Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi VI. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 16-17 Mayıs 1996. Konya.
- ERGİN, Muharrem (1992), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KURNAZ, Cemal ve Mustafa Tatçı (2001), *Mehmed Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri II*, Ankara: Bizim Büro.
- KÜLEKÇİ, Numan (1985), *Ganî-zâde Nâdirî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Divanı ve Şeh-nâmesinin Tenkidli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (2012), "Vak'anüvis", *İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: TDV Yayınları, s. 457-461.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, C. IV, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (1928), *Tuhfe-i Hattatin*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Na'îmâ Mustafa Efendi (2007), *Târih-i Na'îmâ* (Haz. Mehmet İpşirli), C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nev'îzâde Atâî (1989), *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri Hadaiku'l-Hakaik Fî Tekmileti'ş-Şakaik* (neş. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ÖZKAN, Abdullah (2003), *Türk Şiiri Antolojisi 3*, İstanbul: Boyut Dosya Yayın.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1983), *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, İstanbul: Ötüken.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul: MEB.
- PALA, İskender (1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken.
- ŞENTÜRK, Atillâ ve Ahmet Kartal (2004), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah.
- TANINDI, Zeren (2002), "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, S. 3, s. 41-56.
- TANINDI, Zeren (2008/2), "Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsî'nin Mukaddimesinin Resimleri", *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl. 9, S.15, s. 267-296.
- UZUN Mustafa (1996), "Gânizâde Mehmed Nâdirî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: TDV Yayınları, s. 355-356.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Bölüm 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- WOODHEAD Christine (2010), "Şehnâmecî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: TDV Yayınları, s. 456-458.